

Górzyński, Stefan

Prace w zakresie historii metrologii polskiej prowadzone w Głównym Urzędzie Miar

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 5/1, 151-153

1960

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PRACE W ZAKRESIE HISTORII METROLOGII POLSKIEJ
PROWADZONE W GŁÓWNYM URZĘDZIE MIAR

Jakkolwiek zainteresowania w Głównym Urzędzie Miar historią metrologii polskiej są już starej daty, bo wiążą się z wydaniem przez Urząd książki Stamma o metrologii staropolskiej (1938 r.), to systematycznie i w szerszym zakresie zajęto się tu historią naszych miar dopiero w latach 1956—57. Choć brak środków utrudniał w pewnym stopniu prowadzenie tych prac, w ciągu tego bardzo krótkiego czasu do obecnej chwili zrobiono bardzo wiele. Przede wszystkim zostały wypracowane teoretyczne podstawy przyszłych badań, położono też większy nacisk na stronę metodologiczną zagadnienia.

Zainteresowania w zakresie historii metrologii polskiej przejawiały się w kilku kierunkach.

W roku 1949 podjęto projekt opracowania podręcznika zastępczego pt. *Historia jednostek miar i rachuby czasu w Polsce* (dr inż. Zd. Rauszer i dr S. Górzynski); rzuconej jednak koncepcji nie udało się zrealizować z braku zarówno funduszy jak i współautorów, którzy wyraziliby gotowość opracowania poszczególnych zagadnień tego podręcznika. Sprawa ta jest więc nadal otwarta. Ważnym jest jednak to, że w r. 1957, w ramach prac tymczasowej Komisji do Spraw Zbiorów Metrologii, przystąpiono w GUM do opracowania szerszych podstaw naukowych nad historią metrologii polskiej. Jedną z pierwszych czynności było zrobienie odpisów kart tematycznych zbiorczych do zagadnienia „Ceny, miary i wagi” znajdujących się w kartotece Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych w Warszawie. Z kolei przystąpiono do wypracowania „Układu tematycznego instrukcji dla inwentaryzacji materiałów do dziejów metrologii staropolskiej”, niezbędnej do podjęcia przyszłej kwerendy archiwalnej w skali państwowej. Zakres dotychczasowych prac zmusił do rozłożenia samej kwerendy na szereg lat.

Instrukcja tematyczna zakreśliła sobie m. in. zadanie postawienia kwerendy metrologicznej na poziomie odpowiadającym dzisiejszym celom i zadaniom nauki metrologii w świetle badań historyczno-technicznych. Toteż w instrukcji, różnej nieco charakterem od dotychczasowych, położono większy nacisk na problematykę specjalną, jak np. zbadanie nomenklatury dawnych jednostek miar, miary obliczeniowe w materiale aktowym, dawne prymitywne sposoby określania jednostek miar, różne metody i sposoby mierzenia i przemierzania na jednostki lokalne w dawnej Polsce, jak np. pomiary gruntów (cerklowanie), lokalne jednostki miar i terytorialne ich rozprzestrzenienie, wielkości, związki, pochodzenie i rozwój jednostek miar, wzorce dawnych „miar i wag”, miary lokalne i ich wzajemny stosunek do siebie i wobec wzorca, najstarsze jednostki powierzchni, długości, masy i objętości, dawne przyrządy i wykonywane nimi pomiary. Chodziło o wydobyć drogą kwerendy materiału tematycznego zachowanego dla tych spraw w aktach. Nie zawsze cel ten da się w pełni osiągnąć, ale już wstępne naświetlenie zagadnienia pozwoli w przyszłości historykom-metrologom gruntownie je przepracować. W historii metrologii jest bowiem sporo takich problemów, których bez specjalnych szczegółowszych studiów wszechstronnie zbadać się nie da.

Na materiał aktowy do metrologii staropolskiej składają się akta grodzkie i ziemskie, księgi wieczyste, ziemskie, sądowe, relacje i oblaty, protocollony,

inskrypcje, decreta, manualy i dissoluta, a przede wszystkim księgi miejskie i lustracje. Cenny poza tym materiał metrologiczny podają akta podworskie i księgi referendarskie. Z dotychczas przeprowadzonych kwerend archiwalnych wiemy, że akta do końca XVIII w. przynoszą do historii metrologii cenne dane dla miar długości i powierzchni, miar objętości (pojemników) i „wagi” (masy). W aktach na przestrzeni wieków używany jest na oznaczenie różnych jednostek miar termin „miary i wagi”.

Szczegółowa problematyka dotyczy m. in. często powtarzającej się sprawy konfiskaty niesprawiedliwych miar oraz taks podwojewódzińskich (dotąd nie opracowanych) na różne artykuły przemysłowe i rzemieślnicze. W aktach dość często występują: opisanie czynności związanych z kontrolą miar, nakazy królewskie do spisania używanych miar i wag, jednostki przeliczeniowe oraz redukcje prętów i stóp na włóki. Występują także i inne sprawy, których dla ich obfitości wyliczać tutaj niepodobna.

Ponieważ wszystkich tych spraw nie da się zbadać bez zespołowej kwerendy archiwalnej, GUM postanowił w pierwszym rzucie podjąć sporządzenie tymczasowego wykazu materiału aktowego do historii metrologii polskiej XIX—XX wieku, zachowanego w archiwach polskich. Zadanie jest o tyle ułatwione, że archiwa nasze posiadają w znacznej mierze już opracowane inwentarze, choć sporo prac inwentaryzacyjnych jest jeszcze w toku. Autorowi tych uwag polecono przejrzanie inwentarzy z zachowanym materiałem metrologicznym. Prace te dobiegają już końca. Przeprowadzono kwerendę w 14 wojewódzkich archiwach państwowych (częściowo i w niektórych powiatowych): w Łodzi, Poznaniu, Wrocławiu, Gdańsku, Katowicach, Krakowie, w Rzeszowie z siedzibą w Przemysłu, w Zielonej Górze z siedzibą w Starym Kisielinie, w Opolu, Lublinie, Szczecinie i Warszawie (Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Akt Nowych, Archiwum PAN). Dalsze prace są w toku, a objęte nimi będą jeszcze archiwa w Białymstoku, Toruniu, Bydgoszczy, Inowrocławiu, Kielcach i w Radomiu.

Ponieważ archiwa nasze na zagadnienia techniki, a w nich na metrologię, przedstawiają się dopiero w ostatnich czasach, materiał nas interesujący nie występuje tak przejrzysto, jak to widoczne jest w materiale aktowym niemieckim. Przy przeglądaniu inwentarzy miałem możność stwierdzić, że materiał metrologiczny często nie jest w nich ujawniony. Często nasuwają one materiał domniemany, a ten jest niepewny, jeśli nie jest poparty przezrzeniem odnośnych aktów. Na podstawie już uprzednio dostępnych dla pracowników nauki inwentarzy można jednak powiedzieć, że materiał metrologiczny dla XIX i XX wieku jest znaczny. Dobrze się zatem stało, że prace kwerendowe w skali państwowej zostały podjęte.

Innym zagadnieniem, nad którym rozpoczął prace Główny Urząd Miar jest historia administracji miar, tj. Okręgowych i Obwodowych Urzędów Miar. Zanim ukaże się właściwa historia administracji miar wypadnie opracować historię urzędów okręgowych i opublikować ją w formie biuletynowej. Prace te zostały już zapoczątkowane w oparciu o „Wytyczne do zbierania materiałów do historii polskiej Administracji Miar” rozesłane do wszystkich Okręgowych Urzędów Miar. Zbieranie materiału historycznego dotyczy danych do historii pomieszczeń Urzędów Miar, do ich wyposażenia, do historii Administracji Miar w składnicy akt, do rozwoju wydziałów administracyjnych, do

zakładów naukowo-badawczych i pracowni OUM i GUM, do akcji szkoleniowej prowadzonej w OUM i GUM, do prac legalizacyjnych, do współpracy Administracji Miar z zagranicą. Uzupełniać ten materiał będą wykresy, tablice statystyczne, fotografie i tym podobne dowody rzeczowe. Jednocześnie zwrócono uwagę na dawne i istniejące zakłady wytwórcze i naprawcze narzędzi mierniczych z uwzględnieniem ich historycznego rozwoju.

Równocześnie wypracowane zostały wytyczne zakresu prac, jakie należy podjąć nad historią metrologii polskiej na nowym etapie. Prace te rozwinąć wypadnie równocześnie w trzech kierunkach: 1) zapoznania się ze stanem materiałów archiwalnych do historii metrologii polskiej w wojewódzkich archiwach państwowych, 2) opracowania historii administracji miar i 3) przeprowadzenia samodzielnych badań naukowych nad metrologią polską. Na czoło wysuwają się przede wszystkim studia metodologiczne, które stanowić będą trwałą podstawę badań historycznych.

Już w chwili obecnej wielką pomoc w badaniach nad historią metrologii współczesnej oddają jedyne dotychczas w Polsce zbiory metrologiczne Głównego Urzędu Miar, które w miarę rozwoju mogą przybrać charakter centralnego Muzeum Metrologicznego. Będzie to muzeum o przeznaczeniu specjalnym zbierające zabytki jak narzędzia miernicze, które wyszły z obiegu, a dziś mają znaczenie historyczne oraz eksponaty związane z różnymi dziedzinami pomiarów.

Stefan Górzyński

REAKTYWOWANIE OŚRODKA MUZEALNEGO W SIELPI WIELKIEJ

Zakład pudlingarski i walcowniczy w Sielpi Wielkiej koło Końskich (woj. kieleckie) zbudowany w pierwszej połowie XIX w. był już w okresie międzywojennym otoczony opieką konserwatorską jako zabytek techniki. W r. 1934 zakład przejęło ówczesne Muzeum Przemysłu i Techniki, tworząc w nim swój terenowy oddział. Przeprowadzono wtedy prace remontowe i konserwacyjne, zmierzające do trwałego zabezpieczenia obiektu. Poczynania te uległy całkowitemu zaprzepaszczeniu w czasie ostatniej wojny, kiedy okupant zniszczył zachowane pierwotne wyposażenie zakładu w maszyny i urządzenia, przekazując je na złom, budynki zaś fabryczne poważnie zdewastował.

Po wojnie, dopiero w r. 1957 zabytkowy zakład przejmuje pod bezpośrednią opiekę Muzeum Techniki NOT, z zamiarem kontynuowania rozpoczętych przed dwudziestu paru laty prac.

W ciągu dwu lat zostało wykonane zabezpieczenie obiektu i jego wstępny remont. Pozwoliło to na zorganizowanie w jednej z hal zakładu wystawy *Najstarsze tradycje Zagłębia Staropolskiego*, która została otwarta 14 czerwca 1959 r. w obecności przedstawicieli władz wojewódzkich i powiatowych oraz przy licznych udziale miejscowego społeczeństwa. Zadaniem wystawy było